

تقریرات دروس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرسین طباطبائی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳

جلسه صد و هفتم؛ یکشنبه ۱۳۹۴/۳/۳

آیا بیع پول اعتباری محض با پول اعتباری به صورت نسیه یا نقد به ذمه صحیح است؟

یکی از فروع مهم این بحث آن است که اگر پول اعتباری محض را با پول اعتباری محض به صورت نسیه یا نقد به ذمه^۱ بفروشند آیا چنین بیعی صحیح است یا نه؟

عرض می‌کنیم چنین بیعی منجر به ربای معاوضی نمی‌شود؛ زیرا روایات صحیحی می‌فرماید ربا فقط در مکیل و موزون است (لَا يَكُونُ الرِّبَا إِلَّا فِيمَا يُكَالُ أَوْ يُوزَنُ)^۲، در حالی که پول اعتباری محض، معدود می‌باشد و روایات متعدد و صحیحی وجود دارد که بیان می‌کند تفاضل در معدود مانعی ندارد، مثلاً با بیع یکی بدهد و دو تا پس بگیرد.^۳ هم‌چنین در بعضی روایات تصریح شده که تفاضل در بیع نسیه‌ای معدودات

۱. [نقد به ذمه آن است که متبایعین، بیع نقدی انجام می‌دهند و شرط أجل نمی‌کنند، ولی مشتری ثمن را به ذمه می‌گیرد و چه بسا عملاً با تأخیر پرداخت می‌کند، برخلاف بیع نسیه که در آن أجل در خود عقد ذکر می‌شود.]

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۸، کتاب التجارة، أبواب الربا، باب ۶، ح ۱، ص ۱۳۲ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۹:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَائِبٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَا يَكُونُ الرِّبَا إِلَّا فِيمَا يُكَالُ أَوْ يُوزَنُ. ✓ همان، ح ۳، ص ۱۳۳ و الکافی، ج ۵، ص ۱۴۶:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ عُيَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: لَا يَكُونُ الرِّبَا إِلَّا فِيمَا يُكَالُ أَوْ يُوزَنُ.

و رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ بُكَيْرٍ وَ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ صَفْوَانَ وَ رَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُيَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ مِثْلَهُ.

۳. وسائل الشیعه، ج ۱۸، کتاب التجارة، باب ۱۶، ح ۳، ص ۱۵۲ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۱۹:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ سَمَاعَةَ عَنِ ابْنِ رَبَائِبٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْبَيْضَةِ بِالْبَيْضَتَيْنِ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ وَ التُّوبِ بِالتَّوْبَيْنِ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ وَ الْفَرَسِ بِالْفَرَسَيْنِ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِهِ ثُمَّ قَالَ كُلُّ شَيْءٍ يُكَالُ أَوْ يُوزَنُ فَلَا يَصْلُحُ

مانعی ندارد.^۱ بنابراین این روایات علیه کلام برخی از قدما^۲ است که با تمسک به بعض روایات^۱ قائل

مَثَلَيْنِ بِمَثَلٍ إِذَا كَانَ مِنْ جِنْسٍ وَاحِدٍ فَإِذَا كَانَ لَا يُكَالُ وَلَا يُوزَنُ فَلَا بَأْسَ بِهِ اثْنَيْنِ بِوَاحِدٍ.

✓ همان، باب ۱۷، ح ۲، ص ۱۵۵ و من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۲۸۱:

و [مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الشَّاةِ بِالشَّاتَيْنِ وَ الْبَيْضَةِ بِالْبَيْضَتَيْنِ فَقَالَ: لَا بَأْسَ مَا لَمْ يَكُنْ مَكِيلًا أَوْ مَوْزُونًا.

✓ همان، ح ۴ و الكافي، ج ۵، ص ۱۹۰:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: الْبَعِيرُ بِالْبَعِيرَيْنِ وَ الدَّابَّةُ بِالدَّابَّتَيْنِ يَدَا بِيَدٍ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ.

✓ همان، ح ۶، ص ۱۵۶ و الكافي، ج ۵، ص ۱۹۱:

و [مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ] عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِيانٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْعَبْدِ بِالْعَبْدَيْنِ وَ الْعَبْدِ بِالْعَبْدَيْنِ وَ الدَّرَاهِمِ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْحَيَوَانِ كُلِّهِ يَدَا بِيَدٍ.

۱. همان، باب ۱۷، ح ۱، ص ۱۵۴ و من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۲۷۹:

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: الْبَعِيرُ بِالْبَعِيرَيْنِ وَ الدَّابَّةُ بِالْدَّابَّتَيْنِ يَدَا بِيَدٍ لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ وَ قَالَ لَا بَأْسَ بِالثَّوْبِ بِالثَّوْبَيْنِ يَدَا بِيَدٍ وَ نَسِيئَةً إِذَا وَصَفْتَهُمَا.

هم چنین در روایتی از امام صادق عليه السلام نقل شده که حضرت در ابتدا می فرماید بیع مع التفاضل نقداً و نسیئاً مانعی ندارد سپس به روایت می فرماید که بر روی نسیه خط بکشد. از این روایت معلوم می شود که حضرت در مقام تقیه بودند - کما این که در روایت دیگری تصریح می کنند که تقیه فرمودند - چراکه عامه قائلند بیع مع التفاضل نسیئاً جایز نیست و چون تقیه در مکتوب بیشتر مورد توجه بوده، حضرت فرمودند که آن را خط بزند. هم چنین از این روایت معلوم می شود که روات در همان مجلس، روایات را می نوشتند.

✓ همان، ح ۷، ص ۱۵۶ و الكافي، ج ۵، ص ۱۹۱:

و [مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ] عَنْ أَبِي عَلِيِّ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَيْسَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الْبَعِيرَيْنِ يَدَا بِيَدٍ وَ نَسِيئَةً فَقَالَ: نَعَمْ لَا بَأْسَ إِذَا سَمَّيْتَ الْأَسْنَانَ جَذَعَيْنِ أَوْ ثَبِيئِينَ ثُمَّ أَمَرَنِي فَحَطَّطْتُ عَلَى النَّسِيئَةِ.

✓ من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۲۸۰:

وَ سَأَلَهُ [أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام] سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ عَنِ الْبَعِيرِ بِالْبَعِيرَيْنِ يَدَا بِيَدٍ وَ نَسِيئَةً فَقَالَ نَعَمْ لَا بَأْسَ إِذَا سَمَّيْتَ الْأَسْنَانَ جَذَعَانَ أَوْ ثَبِيَّانَ ثُمَّ أَمَرَنِي فَحَطَّطْتُ عَلَى النَّسِيئَةِ لِأَنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ لَا وَ إِنَّمَا فَعَلَ ذَلِكَ لِلتَّقِيَّةِ.

۲. المقتعة (للشيخ المفيد)، ص ۶۰۴:

و لا بأس ببيع ما لا يكال و لا يوزن واحد باثنين و أكثر من ذلك نقداً أو لا يجوز نسيئة كثوب بثوبين و بعير ببعيرين و شاة بشاتين و دار بدارين و نخلة بنخلتين يدا بيد نقداً و إن باع ذلك نسيئة كان البيع باطلاً.

و لا يجوز بيع درهم بدرهم نسيئة و لا دينار بدينار نسيئة. و تباع الأمتعة و العقارات بالذهب و الفضة نقداً و نسيئة و لا يباع بعضها ببيع نسيئة.

✓ شيخ طوسي، النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى، ص ۳۷۷:

و أمّا ما لا يكال و لا يوزن، فلا بأس بالتفاضل فيه و الجنس واحد نقداً، و لا يجوز ذلك نسيئة، مثل ثوب بثوبين و دابة بدابتين و دار بدارين و عبد بعبدین، و ما أشبه ذلك ممّا لا يدخل تحت الكيل و الوزن. و الأحوط في ذلك أن يقوم ما يبتاعه بالدراهم أو الدنانير أو غيرهما من السِّلَع و يقوم ما يبيعه بمثل ذلك. و إن لم يفعل، لم يكن به بأس.

✓ ابن حمزه، الوسيلة إلى نيل الفضيلة، ص ۲۵۴:

شده‌اند بیع به تفاضل در معدودات به صورت نسیه جایز نیست، لذا روایات مورد استناد آن‌ها حمل بر کراهت یا تقیه می‌شود.

کلام سید خویی رحمته الله در ربا بودن بیع به ذمه و نقد آن

ولی مرحوم سید خویی رحمته الله^۲ می‌فرماید: بیع پول اعتباری به ذمه مع الزیادة جایز نیست؛ چراکه حقیقت

... يجوز التبایع فيه متماثلا و متفاضلا نقدا لا نسيئة إذا كان من جنس واحد مثل بیع بیضة بیضتین و جوزة بجوزتین و حلة بحتلین. فإن اختلف الجنس جاز التفاضل فيه نقدا و نسيئة مثل بیضة بجوزتین و حلة بغمین و غنم بدجاجات.

✓ *المراسم العلویة و الأحكام النبویة*، ص ۱۸۰:

فأما ما لا یدخل مکیلا و لا میزانا فبیع الواحد بالاثین منه جائز نقدا، و لا يجوز نسيئة. هذا فی الثیاب و حیوانات. فأما فی مثل القناء و الجوز و البطیخ فقد بینا حکمه.

✓ *امین الاسلام طبرسی، المؤلف من المختلف بین أئمة السلف*، ج ۱، ص ۴۶۵:

الثیاب بالثیاب، و حیوان بالحيوان، لا يجوز بیع بعضه ببعض نسيئة متماثلا و لا متفاضلا، و يجوز ذلك نقدا، و به قال (ح) و قال (ش): يجوز ذلك نقدا و نسيئة، و قد روى أيضا ذلك فی أخبارنا.

و یدل علی ما قلناه أنا أجمعنا علی جواز ذلك نقدا، و لا دلیل علی جوازه نسيئة، و طريقة الاحتیاط یقتضی المنع منه، و روى عن سمرة أن النبی علیه السلام نهى عن بیع حیوان بالحيوان نسيئة و روى جابر أن النبی علیه السلام قال: حیوان بالحيوان واحد باثین لا بأس به نقدا، و لا يجوز نسيئة و لا يجوز إلى أجل.

۱. *وسائل الشیعة*، ج ۱۸، کتاب التجارة، أبواب الربا، باب ۱۳، ح ۲، ص ۱۴۵ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۹۳:

وَ عَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ] عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْحَلْبِيِّ وَ فَضَّالَةَ عَنِ أَبَانَ عَنِ مُحَمَّدِ الْحَلْبِيِّ وَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ حَمَّادِ عَنِ الْحَلْبِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: مَا كَانَ مِنْ طَعَامٍ مُخْتَلِفٍ أَوْ مَتَاعٍ أَوْ شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ يَنْفَاضِلُ فَلَا بَأْسَ بَبَيْعِهِ مِثْلَيْنِ بِمِثْلِ يَدَا بِيَدٍ فَأَمَّا نَظْرَةٌ فَلَا يَصْلُحُ.

✓ همان، باب ۱۷، ح ۱۴، ص ۱۵۹ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۱۸:

وَ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنِ صَالِحِ بْنِ خَالِدٍ وَ عُبَيْسِ بْنِ هِشَامِ عَنِ ثَابِتِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنِ زِيَادِ أَبِي غِيَاثٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: مَا كَانَ مِنْ طَعَامٍ مُخْتَلِفٍ أَوْ مَتَاعٍ أَوْ شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ مُتَفَاضِلًا فَلَا بَأْسَ بِهِ بِبَيْعِهِ مِثْلَيْنِ بِمِثْلِ يَدَا بِيَدٍ فَأَمَّا نَظْرَةٌ فَلَا يَصْلُحُ.

✓ *وسائل الشیعة*، ج ۱۸، ص ۱۵۷ و *الكافی* ۵- ۱۹۱- ۶:

وَ [محمد بن یعقوب] عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنِ أَبَانَ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: مَا كَانَ مِنْ طَعَامٍ مُخْتَلِفٍ أَوْ مَتَاعٍ أَوْ شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ يَنْفَاضِلُ فَلَا بَأْسَ بِبَيْعِهِ مِثْلَيْنِ بِمِثْلِ يَدَا بِيَدٍ فَأَمَّا نَظْرَةٌ فَلَا يَصْلُحُ.

۲. توضیح المسائل آیت الله خویی، مسأله ۲۰۸۳، ص ۲۶۳:

اگر چیزی را که مثل پارچه با متر و ذرع می‌فروشند یا چیزی را که مثل گردو و تخم مرغ با شماره معامله می‌کنند بفروشد و زیادت بر بگیرد، مثلاً ده تا تخم مرغ بدهد و یازده تا بگیرد اشکال ندارد، ولی چنانچه مثلاً ده عدد تخم مرغ را به یازده عدد در ذمه بفروشد لازم است که بین آن‌ها امتیاز باشد مثلاً ده عدد تخم مرغ بزرگ را به یازده عدد متوسط در ذمه بفروشد زیرا که اگر بین آن‌ها هیچ امتیاز نباشد خرید و فروش محقق نمی‌شود بلکه واقع معامله قرض است اگرچه به لفظ خرید و فروش باشد و بدین جهت معامله حرام و باطل است و از این قبیل است فروختن اسکناس نقداً به زیادت از آن با مدت مثل صد تومان نقداً بدهد که صد و ده تومان بعد از شش ماه بگیرد. ولی اگر بین آن‌ها امتیاز باشد مانعی ندارد مثل آنکه صد تومان را به جنس دیگر از اسکناس مثل دینار یا پاون یا دلار بفروشد که در این صورت با تفاوت قیمت نیز اشکال ندارد.

چنین بیعی قرض است و چون شرط زیادت در قرض موجب ربا می‌شود، پس این معاوضه قرض ربوی بوده و تمام احکام آن را دارد.

استدلال سید خویی رحمته الله علیه - که اعظم از تلامیذ^۱ ایشان نیز عمدتاً از استاد متابعت کرده‌اند - چنین است:

اگر بیع به ذمه همراه با شرط زیادت را تحلیل کنیم معلوم می‌شود که حقیقت قرض بر آن منطبق است نه حقیقت بیع؛ چراکه بیع به نظر ایشان یعنی «انشاء تملیک عین بعوض» و حقیقت قرض یعنی «تملیک به ضمان»، پس قوام بیع به معاوضه است و قوام قرض به تملیک در مقابل ضمان، حال اگر فردی ده هزار تومان را به دوازده هزار تومان در ذمه بفروشد، معنایش آن است که ده هزار تومان را تملیک به دیگری کرده و در مقابل او را ضامن به پرداخت مثل و اضافه کرده است. پس حقیقت معاوضه، تملیک در مقابل ضمان شد که همان حقیقت قرض است و از آنجا که شرط زیادت در قرض موجب ربای معاوضی می‌شود، پس چنین معاوضه‌ای که حقیقت آن قرض ربوی است جایز نیست.

نقد کلام سید خویی رحمته الله علیه

ظاهراً استدلال سید خویی رحمته الله علیه ناتمام است؛ زیرا ماهیت بیع و قرض با هم متفاوتند. ماهیت بیع، معاوضه است و گاه این عوض در ذمه قرار می‌گیرد که البته غیر معوض است. بله، می‌تواند بر معوض هم منطبق شود و لازمه‌ی این معاوضه، اشتغال ذمه به عوض است، ولی ماهیت قرض تملیک به ضمان - نه تملیک به عوض - است؛ یعنی آنچه را که مالک شدی هرچه هست ضامن هستی؛ نه این‌که عوض مشخصی داشته باشد. لذا هر چند در بعض موارد نتیجه‌ی بیع و قرض یکی می‌شود اما ماهیت آن دو با هم متفاوت است و هر کدام احکام خاص خود را دارد؛ مثلاً عقد بیع مشتمل بر خیار مجلس، خیار تأخیر و ... است، هم‌چنین عوضین می‌تواند متفاوت باشد و یکی زیادتر از دیگری باشد و حتی در مثلین ممکن است ارزش آن‌ها با هم متفاوت باشد، ولی خیار مجلس، خیار غبن و ... در قرض وجود ندارد و ضمان آن هم نمی‌تواند متفاوت باشد یعنی آنچه که قرض گرفته اگر مثلی است باید مثل را بدهد و اگر قیمی است باید قیمت را بدهد و زیادت در آن معنا ندارد الا به نحو ربوی. پس ماهیت قرض و بیع متفاوت است و هرگز یکی

✓ مبانی منهاج الصالحین، ج ۸، ص ۲۰۰:

(مسألة ۱۵): الاوراق النقدية لما لم تكن من المكيل والموزون لا يجرى فيها الربا فيجوز التفاضل في البيع بها لكن اذا لم تكن المعاملة شخصية لا بد في صحة المعاملة من امتياز الثمن عن المثلين كبيع الدينار العراقي في الذمة بالدينار الكويتي أو بالريال الإيراني مثلا ولا يجوز بيع الدينار العراقي بمثله في الذمة نعم ان تنزيل الاوراق لا بأس به.

منقلب به دیگری نمی‌شود.

بنابراین باید ملاحظه کرد متعاقدين چگونه معامله را انشاء کرده‌اند، اگر به نحو قرض انشاء کرده باشند، زیادت در آن موجب ربا است و اگر به نحو بیع انشاء کرده باشند، مانعی ندارد احد العوضین زیادت از عوض دیگر باشد و ربا هم لازم نمی‌آید.

به تعبیر دیگر همان‌طور که در روایات وارد شده، «کلام» است که حلال و حرام می‌کند (إِنَّمَا يُحَلُّ الْكَلَامُ وَيُحْرَمُ الْكَلَامُ)^۱ و مهم این است که متعاقدين چه کلامی گفته‌اند آیا به نحو بیع انشاء کرده‌اند یا به نحو قرض، و ماهیت این دو عقد با هم متفاوت است و هرگز یکی منقلب به دیگری نمی‌شود، همان‌طور که اگر زوجه کلام مناسب با زواج دائم را بخواند و قصدش هم دوام باشد، زوجیت دائم ایجاد می‌شود و احکام خاص خود را دارد از جمله وجوب نفقه، لزوم طلاق برای بینونت و ... اما اگر به نحو عقد موقت بخواند، آثار آن متفاوت است. هم‌چنین اگر صیغه‌ی عقد را با عبارت «زوجتک» بخوانند، زوجیت محقق می‌شود و آثار آن از جمله حلّیت وطی هم بار می‌شود اما اگر به عبارت «وهبتک» بخوانند، زوجیت محقق نمی‌شود و حلّیت وطی هم ایجاد نمی‌شود.

بنابراین اشکال سید خوئی رحمته الله وارد نیست و ما وفاقاً با اکثر فقهای قبل ایشان از جمله سید یزدی رحمته الله در تکملة العروة^۲، قائل به جواز بیع مع الزیادة در پول اعتباری محض می‌شویم.

۱. الکافی، ج ۵، کتاب المعیشة، باب الرجل یبیع ما لیس عنده، ح ۶، ص ۲۰۱:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ خَالِدِ بْنِ نَجِيجٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: الرَّجُلُ يَجِيءُ فَيَقُولُ اشْتَرِ هَذَا الثَّوْبَ وَأُرِيحَكَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ: أَلَيْسَ إِذَا شَاءَ أَخَذَ وَإِنْ شَاءَ تَرَكَ؟ قُلْتُ: بَلَى قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ إِنَّمَا يُحَلُّ الْكَلَامُ وَيُحْرَمُ الْكَلَامُ.

✓ تهذيب الأحكام، ج ۷، كتاب التجارة، باب ۴، ح ۱۶، ص ۵۰:

عَنْهُ [الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ] عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ خَالِدِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: الرَّجُلُ يَجِيءُ فَيَقُولُ اشْتَرِ هَذَا الثَّوْبَ وَأُرِيحَكَ كَذَا وَكَذَا قَالَ أَلَيْسَ إِذَا شَاءَ تَرَكَ وَإِنْ شَاءَ أَخَذَ قُلْتُ بَلَى قَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ إِنَّمَا يُحَلُّ الْكَلَامُ وَيُحْرَمُ الْكَلَامُ.

✓ الکافی، ج ۵، ص ۲۶۷:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الرَّجُلِ يَزْرَعُ أَرْضَ آخَرَ فَيَشْتَرِطُ عَلَيْهِ لِلْبَدْرِ ثَلَاثًا وَلِلْبَقْرِ ثَلَاثًا قَالَ لَا يَنْبَغِي أَنْ يُسَمَّى بَدْرًا وَلَا بَقْرًا فَإِنَّمَا يُحْرَمُ الْكَلَامُ.

۲. تکملة العروة الوثقى، ج ۱، ص ۴۸:

مسألة ۵۶: الاسکناس معدود من جنس غیر التقدين، له قيمة معينة ولا یجری علیه حکمهما فیجوز بیع بعضه ببعض أو بالتقدين متفاضلا، وکذا لا یجری علیه حکم الصرف من وجوب القبض فی المجلس، وکذا لنوط، و هذا بخلاف البرات فإنها مثل السند علامة و لیست جنسا له قيمة، فلا یجوز بیع ورقة البرات بالنقد أو ببرات اخرى، بل انما یباع النقد المذكور فیها، ولا یجوز التفاضل إذا بیع بجنسه، و اما القران و المنکنة و المجیدی و نحوها من النقود فهی من الموزون و ان تداول بیعها عددا، لان ذلك من حیث کون العدد امارة على الوزن المعین و لذا إذا كانت ناقصة لا تؤخذ فلا

شبهه‌ای و پاسخ آن

بله، این جا شبهه‌ای باقی می‌ماند که اگر بیع به شرط زیادت مانعی ندارد، کسی که ربا می‌دهد می‌تواند زیادت را تحت عنوان بیع بگیرد.

در جواب می‌گوییم: اگر کسی همانند مرحوم امام علیه السلام حیل تخلّص از ربا را قبول نداشته باشد، نمی‌تواند زیادت را حتّی تحت عنوان بیع اخذ کند. اما اگر حیل تخلّص از ربا را بپذیریم - کما این که اکثر فقها این حیل را پذیرفته‌اند و حتّی نقل شده خود مرحوم امام در اواخر، بعض این حیل را اشکال نمی‌کردند^۲ - در این صورت اخذ زیادت مانعی ندارد و همان‌طور که در روایتی وارد شده، این حیل بهترین راه برای فرار از

بجوز بیع بعضها ببعض متفاضلا، نعم يمكن ان يقال: ان ما في مثل المجیدی من الخلیط یقابل القدر الزائد في الطرف الآخر، الا ان يقال: انه مستهلك، أو ليس بمقدار له مالّیة قابلة للمقابلة، لكن إذا كان كثيرا كمائة مجیدی مثلا يكون الخلیط في المجموع قابلا للمقابلة فيلزم ان يجوز بیع مائة مجیدی بأزيد منها منه أو من القرائات مثلا، و الظاهر ان الفلوس الأحمر أيضا من الموزون فلا يجوز التفاضل في بیع بعضها ببعض.

۱. تحریر الوسيلة، ج ۱، ص ۵۳۹:

مسألة ۷: ذكروا للتخلص من الربا وجوها مذكورة في الكتب، و قد جدّدت النظر في المسألة فوجدت أن التخلص من الربا غير جائز بوجه من الوجوه، و الجائز هو التخلص من الممانلة مع التفاضل، كبيع منّ من الحنطة المساوی في القيمة لمنّين من الشعير أو الحنطة الرديّة، فلو أريد التخلص من مبيعة الممانتين بالتفاضل يضمّ إلى الناقص شيء فرارا من الحرام إلى الحلال، و ليس هذا تخلصا من الربا حقيقة، و أما التخلص منه فغير جائز بوجه من وجوه الحیل.

✓ كتاب البيع (للإمام الخميني)، ج ۲، ص ۵۵۶:

و وجه الجمع على ما ذكرناه: هو فيما إذا لم منه الربا لا يجوز، و في غيره يجوز، و إن كان الالتزام في تلك الموارد بالتفاضل - حتّی نسبيّة لإفساد معتدّ به فيه؛ لأنّها ليست كالربا القرضي، إلّا إذا أريد التخلّص من الربا القرضي بتلك الحیل فلا يجوز، و التفصيل و التنقيح فيها موكول إلى محلّها.

✓ زبدة الأحكام (للإمام الخميني)، ص ۱۴۸:

(مسألة ۵) ذكروا للتخلص من الربا وجوها مذكورة في الكتب المفصلة، و لكن في الفرار من الربا بهذه الصور المصطنعة مطلقا إشكال، بل عدم الجواز لا يخلو من وجه قوي.

۲. توضیح المسائل (امام خميني)، ص ۴۲۵:

مسألة ۱۹۶۶. اضافه کردن چیزی به قصد خلاصی از معامله ربوی

۱- اگر کسی که مقدار کمتر را می‌دهد چیزی علاوه کند مثلاً یک من گندم و یک دستمال را به یک من و نیم گندم بفروشد، اگر مقدار کمتر، در قیمت مساوی با مقدار بیشتر هم جنس آن باشد و کسی که مقدار کمتر را می‌دهد، برای فرار از فروش آن به زیادتر از همجنس، چیزی به آن ضمیمه کند (مثلاً یک من گندم خوب و یک دستمال را به یک من و نیم گندم بفروشد)، اشکال ندارد.

۲- و نیز معامله بی اشکال است، اگر به هر دو طرف چیزی را زیاد کنند (مثلاً یک من گندم و یک دستمال را به یک من و نیم گندم و یک دستمال بفروشند). ولی اگر چیز علاوه برای فرار از ربا باشد، مثلاً یک من گندم خوب را به یک من و نیم گندم خوب مثل آن بخواهد نسیه بفروشد و برای فرار از ربا چیزی بر یک من گندم علاوه کند، جایز نیست.

حرام به حلال است (نِعْمَ الشَّيْءُ الْفِرَارُ مِنَ الْحَرَامِ إِلَى الْحَلَالِ).^۱

کما این که یکی دیگر از حیل تخلّص از ربا در معاوضات ربوی این است که چیزی را ضمیمه به طرف جیّد کنند؛ مثلاً معاوضه‌ی یک کیلو گندم جیّد به سه کیلو گندم ردی، ربا و حرام است هر چند قیمت سه کیلو گندم ردی به اندازه‌ی یک کیلو گندم جیّد باشد، اما اگر مقداری از جنس دیگر مثل عدس، نخود و ... ضمیمه به گندم جیّد کند و مجموع را به عنوان ثمن یا مبیع قرار دهد، در این صورت معاوضه صحیح است و ربا هم لازم نمی‌آید.

برای فرار از ربا در سایر معاوضاتی که عوض و معوض از یک جنس است، می‌توان از این روش استفاده کرد؛ مثلاً در معاوضه‌ی جو، پنیر، نخود، شکر و به هم جنس خود و نیز معاوضه‌ی جنس ساخته نشده به ساخته شده مثل معاوضه‌ی یک کیلو طلای ساخته شده به یک و نیم کیلو طلای خام، به نص بعض روایات^۲ برای فرار از ربا می‌توان به طرف جیّد چیزی را ضمیمه کرد و مجموع را به عنوان عوض قرار داد.

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۸، کتاب التجارة، أبواب الربا، باب ۶، ح ۱، ص ۱۷۸ و الکافی، ج ۵، ص ۲۴۶:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الصَّرْفِ فَقُلْتُ لَهُ: الرَّفْقَةُ رُبْمَا عَجَلَتْ فَخَرَجَتْ فَلَمْ تَقْدِرْ عَلَى الدَّمَشَقِيَّةِ وَ الْبَصْرِيَّةِ وَ إِنَّمَا يَجُوزُ نَيْسَابُورَ الدَّمَشَقِيَّةِ وَ الْبَصْرِيَّةِ فَقَالَ وَ مَا الرَّفْقَةُ فَقُلْتُ الْقَوْمُ يَتَرَفَّقُونَ وَ يَجْتَمِعُونَ لِلْخُرُوجِ فَإِذَا عَجِلُوا فَرُبَّمَا لَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الدَّمَشَقِيَّةِ وَ الْبَصْرِيَّةِ فَبَعَثْنَا بِالْعَلَّةِ فَصَرَفُوا أَلْفًا وَ خَمْسِينَ مِنْهَا بِأَلْفٍ مِنَ الدَّمَشَقِيَّةِ وَ الْبَصْرِيَّةِ فَقَالَ لَا خَيْرَ فِي هَذَا أَلَّا يَجْعَلُونَ فِيهَا ذَهَبًا لِمَكَانٍ زِيَادَتِهَا فَقُلْتُ لَهُ أَشْتَرِي أَلْفَ دِرْهَمٍ وَ دِينَارًا بِأَلْفِي دِرْهَمٍ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِذَلِكَ إِنَّ أَبِي - كَانَ أَجْرًا عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَنِيٌّ فَكَانَ يَقُولُ هَذَا فَيَقُولُونَ إِنَّمَا هَذَا الْفِرَارُ لَوْ جَاءَ رَجُلٌ بِدِينَارٍ لَمْ يُعْطَ أَلْفَ دِرْهَمٍ وَ لَوْ جَاءَ بِأَلْفٍ دِرْهَمٍ لَمْ يُعْطَ أَلْفَ دِينَارٍ وَ كَانَ يَقُولُ لَهُمْ نِعْمَ الشَّيْءُ الْفِرَارُ مِنَ الْحَرَامِ إِلَى الْحَلَالِ.

وَ رَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى نَحْوَهُ وَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَادَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ مِثْلَهُ وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ صَفْوَانَ مِثْلَهُ.

۲. همان، ح ۲، ص ۱۷۹ و الکافی، ج ۵، ص ۲۴۷:

وَ عَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى] عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ يَقُولُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَا أَبَا جَعْفَرٍ رَحِمَكَ اللَّهُ وَ اللَّهُ إِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ دِينَارًا وَ الصَّرْفُ بِمِائِيَّةِ عَشْرٍ فَذَرْتَ الْمَدِينَةَ عَلَى أَنْ تَجِدَ مَنْ يُعْطِيكَ عَشْرِينَ مَا وَجَدْتَهُ وَ مَا هَذَا إِلَّا فِرَارٌ فَكَانَ أَبِي يَقُولُ صَدَقْتَ وَ اللَّهُ وَ لَكِنَّهُ فِرَارٌ مِنْ بَاطِلٍ إِلَى حَقٍّ. مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ نَحْوَهُ.

۲. وسائل الشیعة، ج ۱۸، کتاب التجارة، أبواب الربا، باب ۲۰، ح ۱، ص ۱۷۹ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۱۱۷:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنِ السُّنْدِيِّ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ الْمَدَائِنِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ جَعَلْتَ فِدَاكَ إِلَيَّ أَذْخُلُ الْمَعَادِنَ وَ أبيعُ الْجَوْهَرَ بِتُرَابِهِ بِالذَّنَابِيرِ وَ الدَّرَاهِمَ قَالَ لَا بَأْسَ بِهِ قُلْتُ وَ أَنَا أَصْرِفُ الدَّرَاهِمَ بِالذَّنَابِيرِ وَ أَصِيرُ الْعِلَّةَ وَضَعًا وَ أَصِيرُ الْوَضْحَ غَلَّةً قَالَ إِذَا كَانَ فِيهَا ذَهَبٌ فَلَا بَأْسَ قَالَ فَحَكَيْتُ ذَلِكَ لِعَمَّارِ بْنِ مُوسَى السَّابَاطِيِّ فَقَالَ لِي كَذَا قَالَ لِي أَبُوهُ ثُمَّ قَالَ لِي الذَّنَابِيرُ أَيْنَ تَكُونُ قُلْتُ لَا أَدْرِي قَالَ عَمَّارٌ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَكُونُ مَعَ الَّذِي يَنْقُصُ.

۲. همان، ح ۲، ص ۱۸۰ و تهذیب الاحکام، ج ۷، ص ۹۸:

آیا بیع نسیه‌ی مقداری پول به همان مقدار جایز است؟

قبلاً بیان کردیم اگر فردی مثلاً ده هزار تومان نو را با ده هزار تومان نو دیگر نقداً معاوضه کند، قصد انشاء چنین بیعی متمشی نمی‌شود و این بیع صحیح نیست، اما اگر همین بیع به صورت نسیه واقع شود آیا صحیح است؟

عرض می‌کنیم این بیع مانعی ندارد و قصد انشاء متمشی می‌شود؛ زیرا مثلاً نگه‌داشتن پول زحمت دارد و می‌گوید این پول را می‌فروشم و یک ماه دیگر با همان خصوصیات می‌گیرم. [بنابراین همان‌طور که اگر تفاوت‌مایی بین این دو پول باشد، بیع نسیه جایز است - مثل این‌که پول کهنه را به پول نو بفروشد - اگر دو پول عین هم باشند و قصد انشاء از طرفین متمشی شود، باز هم بیع نسیه‌ی آن جایز است.]

والحمد لله رب العالمین

جواد احمدی

و [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الدَّرَاهِمِ وَ عَنِ فَضْلِ مَا بَيْنَهُمَا فَقَالَ إِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا نُحَاسٌ أَوْ ذَهَبٌ فَلَا بَأْسَ.